

Utgivning och distribution:
Jamtli
Box 709
831 28 Östersund
Tel 063-15 01 00
Fax 063- 10 61 68

© Jamtli 2012

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Hampus Benckert, Jamtli 2010

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
KARTA	5
BAKGRUND	6
HISTORIK	7
BESKRIVNING	7
ANTIKNARISKT RESONEMANG	9
BESKRIVNING ÖVER UTFÖRDA ÅTGÄRDER	10
SKADOR	10
ÅTGÄRDER	11
<i>Mark</i>	11
<i>Sten</i>	12
<i>Stolpar</i>	13
<i>Sektioner</i>	14
<i>Grindar</i>	15
<i>Målning</i>	16

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2009-07-29 Ragunda församling tillstånd att restaurera det profilerade gjutjärnstaketet runt Ragunda kyrka (1st dnr 433-8762-09). Till grund för ansökan låg ett åtgärdsförslag upprättat av byggkonsult Torgny Sjöström daterat 2009-06-24 med en detaljbeskrivning från 2009-08-18. Beslutet ersatte ett tidigare beslut daterat 2008-06-26.

Ragunda kyrka uppfördes i mitten av 1800-talet och ligger i en vacker miljö med utsikt över Indalsälven som rinner i dalgången. Kyrkomiljön utgör Ragundas gamla bygdecentrum och ingår i Ragundadalens riksintresseområde. Några hundra meter sydväst om kyrkan ligger Ragunda gamla kyrka med medeltida ursprung. Mellan dessa ligger den stora kyrkogården som har en ståtlig entré och omgärdas i norr och öster av ett påkostat gjutjärnstaket från omkring sekelskiftet 1900.

Arbetena med att laga gjutjärnsstaketet pågick under 2009 och 2010. Staketet har åtgärdats av Fors Industrier AB som svetsat trasiga delar, fäst lösa staketstolpar i fundamenten samt justerat och målat staketet. Arbeta med dränering och isolering av marken mellan staketet och vägen förbi kyrkan i öster utfördes av HP Mark.

Slutbesiktningen skedde 2010-11-17 och från församlingen närvarade kyrkonämndens ordförande Stefan Nilsson och vaktmästare Kim Roos. Besiktningsman var byggkonsult Torgny Sjöström. Fors Industrier representerades av Håkan Ljung och från Jamtli närvarade Christina Persson. Arbetet är ur kulturhistorisk synvinkel mycket väl och noggrant utfört.

Antikvarisk medverkan har utförts av Hampus Benckert, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i Jamtlis arkiv.

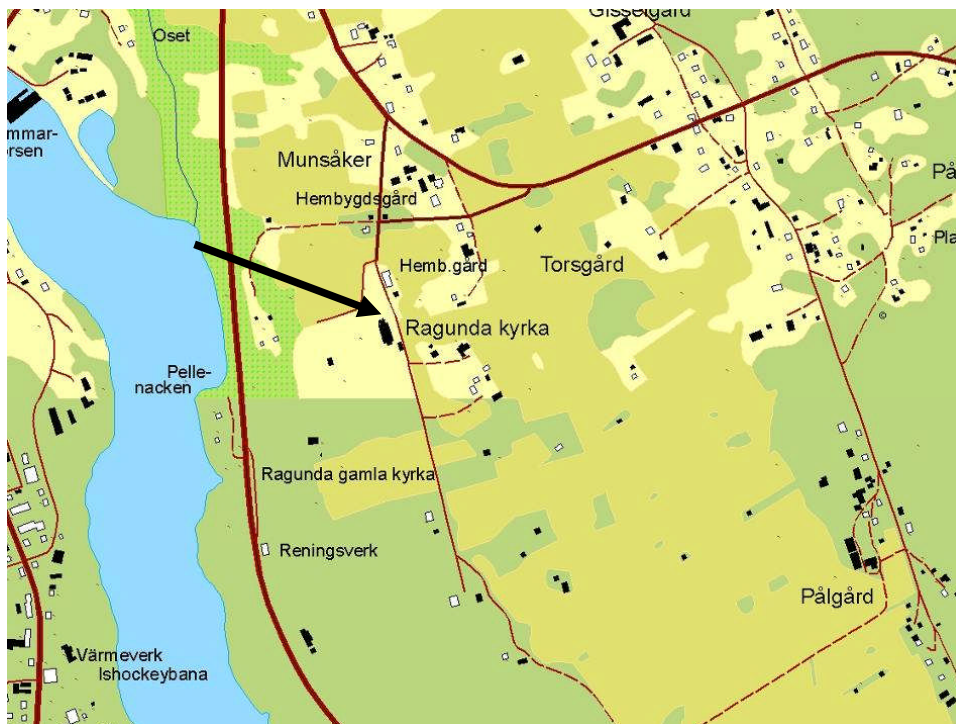
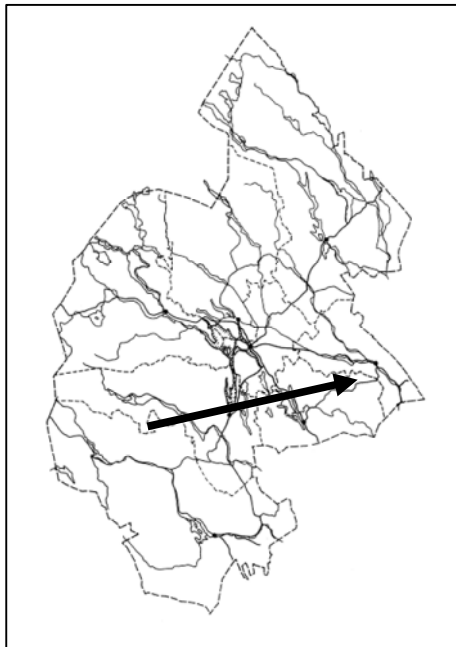
Östersund den 23 mars

Clara Nyström
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Gjutjärnsstaket vid Ragunda kyrka
Dnr Jamtli	385/2008 F8AED
Dnr LST	433-8762-09
Uppdragsgivare	Ragunda församling Kyrkorådet Box 92 84070 Hammarstrand Kontaktperson: Stefan Nilsson
Projektör	TS Byggplåtkonsult Hagängsgatan 15 820 75 Harmånger Kontaktperson: Torgny Sjöström
Entreprenör	Fors Industrier AB Box 21 840 73 Bispgården Kontaktperson: Håkan Ljung
Underentreprenör	HP Mark Odenskogsvägen 12 831 48 Östersund
Antikvarie	Jamtli Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Christina Persson

Karta

Ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/02204

Bakgrund

Redan 2008-06-26 beviljade Länsstyrelsen Ragunda församling tillstånd för att restaurera det profilerade gjutjärnstaketet runt kyrkan (lst d nr 433-14472-07). Till grund för beslutet låg två offerter upprättat av HP Mark AB och Hults smide. Där beskrevs hur samtliga stolpar och sektioner skulle nedmonteras för att repareras och målas. De befintliga stenfundamenten skulle tas upp, nivåskillnader i marken justeras innan nygjorda fundament och det åtgärdade staketet skulle sättas tillbaka.

Under våren 2009 påbörjades en noggrannare projektering av de nya fundamenten av byggkonsult Torgny Sjöström, som tillsammans med församlingen och antikvariskt sakkunnig Hampus Benckert från Jamtli diskuterade hur man närmare skulle gå tillväga. Länsstyrelsen bjöds in för att diskutera förslagen vid ett möte 2009-06-10. Då konstaterades att några utav stolparna visserligen lutade något men att staketet i förhållande till sin ålder var i relativt bra skick. Det ansågs därför kunna restaureras utan att väsentliga delar behövdes bytas ut, varför det bestämdes att ett nytt åtgärdsförslag skulle tas fram.

Församlingen inkom med ett förnyat förslag upprättat av Torgny Sjöström 2009-06-24 och länsstyrelsen lämnade ett nytt beslut 2009-07-29, vilket arbetena kom att följa (lst d nr 433-8762-09). Förändringen av förslaget innebar huvudsakligen att arbetena blev mindre omfattande än vad som tidigare planerats. Istället för att gjuta nya fundament skulle de befintliga fundamenten lagas och staketet justeras på plats.

Bild 1. Ragunda nya kyrka efter restaureringen av gjutjärnstaketet. Fotografiet är taget från nordöst. Gjutjärnstaketet omgärdar kyrkogården i öst och norr och i bildens högra kant syns huvudgrinden.

Historik

Ragunda kyrka uppfördes i sten i nyromansk stil med klassicistiska drag mellan åren 1847-53 efter ritningar av Johan Fredrik Åbom. Kyrkan är orienterad i nord-sydlig riktning, med altaret i söder. Den består av rektangulärt långhus med rakt avslutat korparti, torn i norr och kvadratisk sakristia i söder. Öster om sakristian ligger bårhuset från 1937 ritat av länsarkitekt Gösta Rollin. Några hundra meter nedanför sydväst om kyrkan ligger Ragunda gamla kyrka som har medeltida anor.

Kyrkogården är utbyggd i flera omgångar och mot väster lutar kyrkogården ned mot älven vilket innebär att kyrkogården är uppbyggd av terrasser. Utbyggnadsfaserna går fortfarande att avläsa genom att de olika områdena bevarar skilda karaktärer, som har sitt ursprung i de kyrkogårdsideal som var rådande vid områdenas etablering. Kyrkogården omges av olika typer av staket, murar och häckar på olika sidor. Under 1960-talet kom den äldre delen av kyrkogården, som är kring den gamla kyrkan, i kontakt med de yngre gravsektionerna.

Kyrkogårdens huvudentré ligger mittemot kyrkans torn och består av två murade stolpar av röda huggna granitblock med smidesgrindar. Ovanför finns ett smidesgaller i rundbågeform med förgyllt kungligt emblem, CXV; Karl den 15:e. Emblemet omgärdas av två mindre solstrålar som kröns av två kronor, och under årtalet 1864. Den pampiga entrén och gjutjärnsstaketet som vidtar på båda sidor av denna bidrar till att ge kyrkogården ett påkostat och storslaget intryck. Tillsammans med många stora gravvårdar från omkring sekelskiftet 1900 vittnar de om en relativt rik och välbärgad bygd. När själva gjutjärnstaketet tillkom och var det gjordes är okänt. Vid kyrkogårdsentrén ligger sockenstugan uppförd i slutet av 1800-talet.

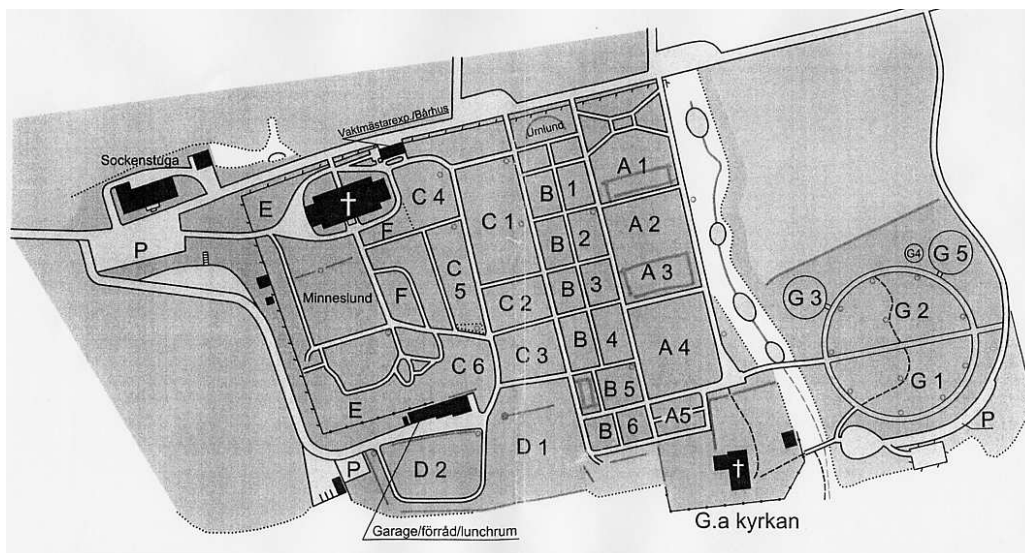

Bild 2. Översiktbild över Ragunda kyrkomiljö. Vid sockenstugan finns parkering och en mindre väg passerar vid kyrkomiljöns östra sida.

Beskrivning

Gjutjärnstaket omgärdar kyrkogården i norr och fortsätter längs den östra sidan fram till bårhuset. Det är uppdelat i staketsektioner som är ungefär 2,75 meter långa, fastsatta mellan rörstolpar. I staketet mot öster finns två grindar, dessa har samma konstruktion som staketsektionerna.

Gjutjärnstaketet är svartmålat och ungefär en meter högt och utformat i nygotisk stil. Staketsektionerna har spjälor som avslutas och går samman upptill i en spetsig båge med en dekorativ trekantig utformning. Mellan spjälorna vid bågen bildas fyrpass. På nedre delen av staket finns två horisontella liggande spjälor, däremellan bildas en kvadrat.

Bild 3. Gjutjärnsstaketet är utformat i nygotisk stil.

Staketstolparna är sexkantiga och kröns av en knoppformad spira. Stolparna är fastsatta i stenfundament, gråsten, med undantag för några plintar som har ersatts av betong. Stenarna varierar i storlek. Basen är ca 250-300 x 250-300 mm, höjden ca 250 mm ovan mark, överkanten ca 150-200 x 150-200 mm. Stenarna har en enkel råhuggen yta.

På andra sidan bårhuset (mot söder) finns en sträcka med staket som istället har murade stolpar och sektionerna av gjutjärn avslutas med en rak överliggare och underliggare. Denna del åtgärdades under år 2004 genom att stolparna riktades upp och stabiliserades men däremot åtgärdades inte gjutjärnsektionerna.

Antikvariskt resonemang

I Kulturminneslagens 4 kap 11§ står: *I vården av begravningsplatsen skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.*

Gjutjärnsföremål blev vanligt förekommande under 1800-talet. På kyrkogårdar visade det sig bland annat i gravvårdar, staket och grindar som började tillverkas i början av seklet för att kring mitten ha nått sin storhetstid. Var i stor produktion ända till början av 1900-talet. Gjutjärnsföremålen var allmänt spridda över landet och kunde beställas ur gjuteriers mönsterböcker. Oftast målades de svarta. Staket av gjutjärn är dock idag ovanligt men mycket värdefulla och viktiga för kyrkogårdsmiljön och bör vårdas med omsorg så att det kulturhistoriska värdet inte minskas.

Avsikten med en kulturhistorisk restaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar där det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om ålder och om hur en sak har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen. Den slutliga upplevelsen av enskilda detaljer är densamma som före insatsen. Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga delarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar.

Arbetet med att restaurera gjutjärnstaketet innebar sådana skonsamma ingrepp som möjligt för att komma till rätta med problemen. Staketet försågs inte med nygjorda fundament, vilket det första förslaget innebar, eftersom det inte kan anses eftersträvaransvärt att försöka åstadkomma ett alltför perfekt rätvinkligt resultat på en konstruktion som är äldre än 100 år. Inte heller var det klarlagt hur ett nytt fundament skulle utvecklas på lång sikt ifråga om framtida restaurering och upprättning. Istället bestämdes att befintliga stenar skulle lagas i största mån och alltför trasiga stenar skulle ersättas med liknande i hänseende till storlek, material och ytbehandling. Alla stenar kunde behållas, eftersom det största problemet var att dessa hade flyttas ur läge vilket gick att justera.

Några staketsektioner var i så dåligt skick att de inte kunde åtgärdas på ett bra sätt, men församlingen hade sektioner lagrade sedan tidigare som kunde ersatte dessa. I samband med svetsning av trasiga delar kunde tidigare lagningar som inte var så bra gjorda göras om. Eftersom den befintliga färgen inte var traditionell linoljefärg accepterades en modern färgtyp.

Beskrivning över utförda åtgärder

Skador

Stenarna hade rört sig fram och tillbaka, bland annat i samband med tjällossning. Detta ledde till att staketet deformerats och inte längre stod i en rak linje. På några ställen hade delar i staketet även knäckts och enstaka detaljer hade lossnat. Orsaken till stenarnas rörelse var bland annat den intilliggande vägen strax norr om staketet, som var dåligt diktad och marknivån vid staketet var relativt hög. En annan orsak var björkarna som stod tätt intill, innanför staketet, vars rötter påverkade marken.

I anslutning till gjutjärnstolparnas infästning i stenarna hade även vatten sprängt sönder ungefär hälften av stenarna varför stolparna gick att rucka fram och tillbaka. Lagningar i stenarna hade utförts med betong på några ställen, men även en del av dessa hade spruckit. Några av stenarna var ersatta med betongplintar.

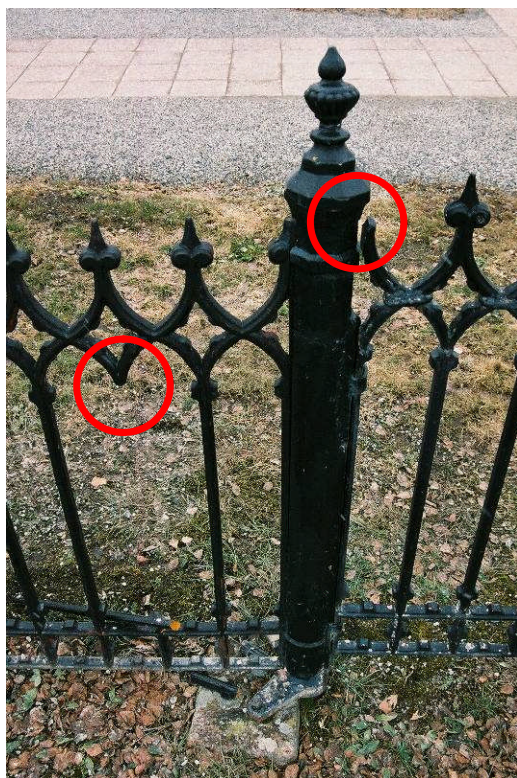

Bild 4. Delar hade lossnat och fick svetsas fast.

Bild 5. Sektion 12 var kraftigt böjd och hade brott i gjutjärnet. Byttes ut mot ny sektion som fanns lagrad. Stenen är gjord av betong.

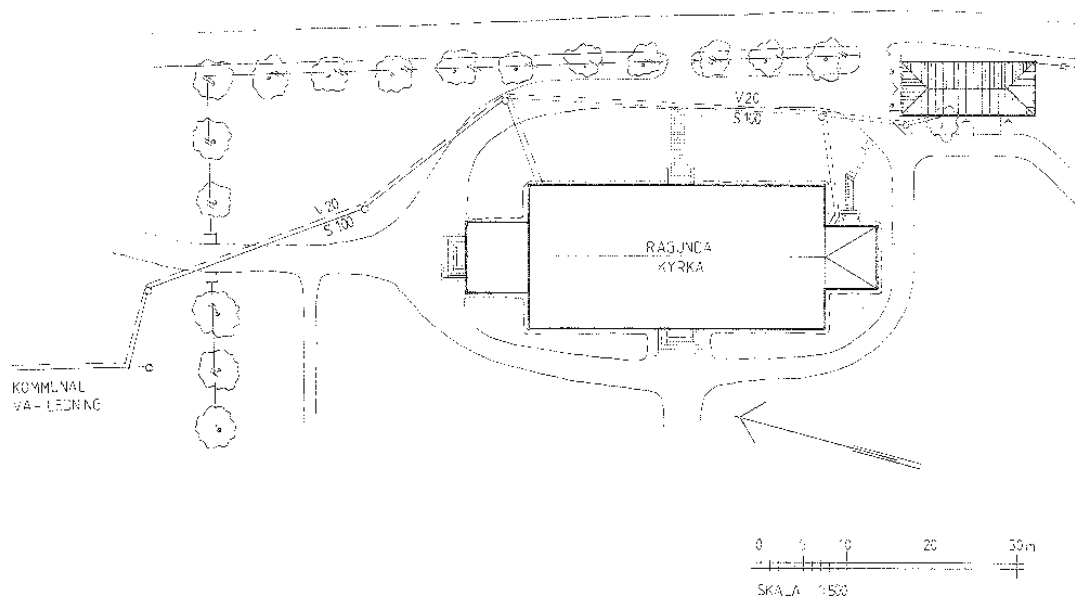

Bild 6. Situationsplan över Ragunda kyrka med staketet ritat under träden. Bårhuset är längst upp till höger i bild. Ritningen kommer från åtgärdsförslaget upprättat av Torgny Sjöström.

Åtgärder

Restaureringen berörde staketet öster och norr om kyrkogården. Med en början vid bårhuset numrerades stolparna och staketsektionerna emellan stolparna. Första stolpen fick nummer 1 och sektionen emellan stolpe 1 och stolpe 2 numrerades som sektion 1. Totalt omfattas staketet av 40 stolpar och 39 sektioner. Varje sektion är ca 2,75 meter lång. Staketet svänger vid stolpe 25 (i kyrkogårdens nordöstra hörn) som sitter mellan sektion 25 och 26. Huvudentrén har stolparna 32 och 33, vilka i detta fall är i granit.

Arbetena pågick under 2009 och 2010. En besiktning av gjorda markarbeten skedde 2009-11-19 och en andra besiktning sedan under våren 2010. Detta för att se hur tjälen förändrade markförhållandena och om något mer skulle behövas göras. 2010 konstaterades att stolpe 24 och 25 hade lyfts upp något på grund av rörelser i marken och att stolparna skulle behöva justeras i höjddled. Under 2010 gjordes även fortsatt förankring av stolpar i stenfundament samt målning.

Mark

Marknivån var hög och dräneringen bristfällig utmed staketets utsida, särskilt den östra delen mot vägen. Därför sänktes marknivån och ett dike grävdes på utsidan av staketet för att komma till bukt med dräneringen. Även på insidan av staketet var marknivån hög, främst i delen mot bårhuset, och marken sänktes även något där. Björkarna sågades ner och nya planterades.

Bild 7. Marken kring staketet i öster sänktes något.

Sten

Spruckna stenfundament, nummer 20 och 36, lagades med lim. Fundament till stolpe 8, 12 och 19 hade flyttats ur läge och flyttades därför ungefär en decimeter. Lim som användes under restaureringen, även för att fästa stolpar i fundamenten, var Hilti HIT-ICE injekteringsmassa.

Bild 8. Spruckna stenar limmades.

Bild 9. Några stolpar hade gått av vid fästningen mot stenen.

Stolpar

Flera av stolparna satt lösa i stenfundamenten. Där detta var särskilt dåligt (stolpe 2, 6, 11, 13, 14, 27, 28, 29, 31 och 32) utfördes ny förankringsanordning. En stolpkraige (ring) av gjutjärn trädde över stolpens nedre fläns och en lätt märkning/förborrning gjordes i stenfundamentet genom stolpkragens tre hål. Stolpkragen togs bort och efter märkningarna borrades ca 10 cm djupa hål som fylldes med lim. Stolpkragen sattes sedan tillbaka och ca 15 cm långa gängstänger bultades ner genom stolpkragens hål, ner i fundamentet och skruvades fast med muttrar. Limmet fick sedan härda över natten. Dagen efter drogs muttrarna fast ordentlig och gängstängerna kapades vid mutterns översida. På detta sätt behövdes ingen ny förankring svetsats på stolparna, vilket är bra då en sådan åtgärd är vanskelig och gjutjärnet lätt kan spricka. Lutande stolpar riktades i sidled för att få en någorlunda rak linje.

Bild 10. Förankringsanordning med en ring kring nedre delen av stolpen som bultas i fundamentet med gängstänger. Här ståendes på ett stöd. I bakgrunden syns att några staketsektioner är nedmonterade.

Bild 11. Detaljbild på stolpe som fått ny förankring i stenen. Staketsektionerna som sitter i stolpen har olika höjd eftersom de följer markens lutning.

Sektioner Flera av sektionerna (4, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 30 och 36) hade brott i gjutgods som lagades genom svetsning. I samband med detta ersattes tidigare mindre väl utförda lagningar med ny svets. En elsvets användes och smältningen kompletterades med elektroder för gjutjärn (gjutjärnstråd). Det formades sedan med hjälp av vinkelslip, fil och hammare.

Sektionerna 12, 27 och 28 var kraftigt deformerade och bedömdes inte kunna åtgärdas. Därför byttes dessa ut mot oanvända sektioner som församlingen hade sparade. Sektion 12 togs isär och monterades på plats i tre delar, varefter de olika delarna svetsades samman. Detta gör att sektionen bättre kan uppta eventuella rörelser. Sektion 22 var i spänning och behövde justeras i längd för att undvika flytt av omgivande stolpar. Därför togs sektionen isär och en mindre bit togs bort innan delarna svetsades ihop igen.

Bild 12. Björkarnas rötter skadade staketet och träden sågades ner och rötterna grävdes upp.

Bild 13. Några staketsektioner var i så dåligt skick att de byttes ut. Här är sektion 27 i det nordvästra hörnet (som står lutad mot sektion 26) där flera delar saknades.

Grindar

De två grindarna i staketet mot öster behövdes höjas lite, eftersom marknivån var relativt hög och grindarna därför var svåra att öppna, särskilt på vintern. Därför förlängdes tapparna för grindarnas upphängning med cirka 7 cm med hjälp av hylsor och brickor, som var tillverkade i gjutjärn och målade med färg i svart kulör. Grinden närmast bårhuset är en dubbelgrind med en längre och en kortare sektion. Dessa sattes upp så att den långa sektionen numera hänger från stolpen närmast bårhuset, för att få bättre stöd.

Staketsektionerna närmast grind nummer två från bårhuset räknat satt dåligt fast i grindstolparna och svetsades fast (sektion 8 och 9).

Bild 14. Grinden i grindsektion 2 är nedplockad och tapparna är ännu inte förlängda. Sektion nummer 12:s deformation syns.

Bild 15. Grindsektion nummer 1 efter restaurering. Grindarna har bytt plats och tapparna förlängts.

Målning

Målningsarbetet gjordes efter det att skadorna på staketet var åtgärdade och påbörjades vecka 23 och avslutades under vecka 27, 2010.

Sektionerna, med tillhörande stolpar, åtgärdades en i taget. Först tvättades sektionen ren med högtryckstvätt och kallt vatten. Sektionen fick torka för att därefter penselmålas med ett lager färg innan proceduren upprepades på nästa sektion. Färg som användes var Beckers metallgrund och täck, en kombinerad rostskyddsgrund och täckfärg som förhindrar ytterligare rostbildning samt stoppar befintlig rost. Rost är en vanlig skada på gjutjärnsföremål men staketet var i detta hänseende i bra skick, med enbart några punktskador. Där rost inte kunde avlägsnas i högtryckstvättningen användes en stålborste.

Bild 16. Nordvästra hörnet efter restaureringen. En av de nyplanterade träden syns.

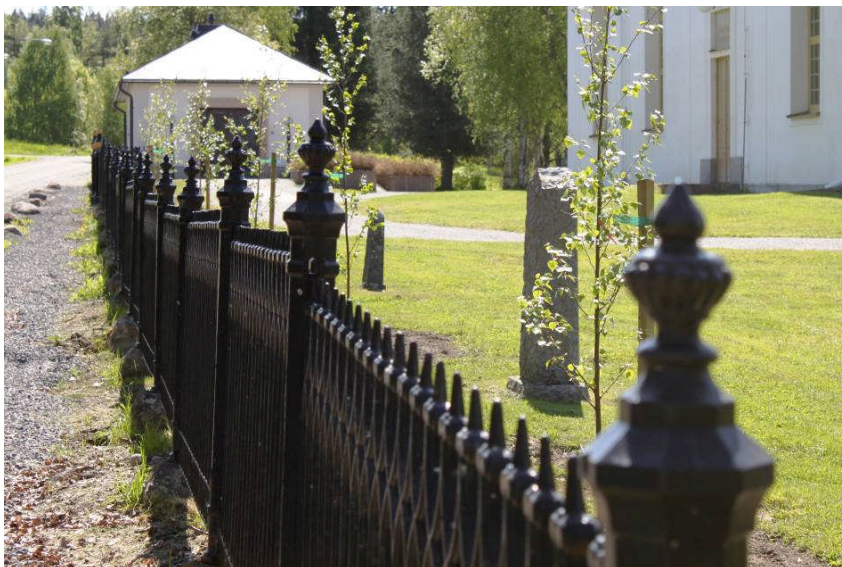

Bild 17. Staketet i öster efter restaureringen.